

valkhof nieuws

14e jaargang nr. 3
2551 876
1978-1997

VOORWOORD

Hoewel niet vooraan, vindt U in dit boekje een zéér belangrijk artikel. Vanaf bladzijde 29 kondigt de herbouwcommissie het bodemonderzoek aan, dat één dezer dagen op het Valkhof wordt uitgevoerd. De eerste schreden op het herbouwpad zijn gezet!

U zult in de komende nummers de resultaten van het onderzoek gepresenteerd krijgen, evenals verdere informatie over het project.

Valkhofnieuws nummer 4 zal echter geheel gewijd zijn aan de Heilige Nicolaas. We wilden dit themanummer rond de Sinterklaasperiode laten uitkomen.

Om activiteiten in de periode maart-oktober beter te kunnen aankondigen, zal ook in de komende jaren Valkhofnieuws nummer 4 als themanummer fungeren.

In dit nummer vindt U ook het tweede deel van de reeds in het vorige nummer aangekondigde serie "Twee opmerkelijke artikelen". Ditmaal komt het leven van Keizer Hendrik III aan bod.

U treft tevens een interessant artikel aan over de Rijkskroon van Keizer Karel de Grote, geschreven door Henk Schoonwater. Ook een verslag van de 14e jaarvergadering ontbreekt niet, evenals een fraaie pentekening op de middenpagina door J. Hendriks.

We kunnen U verder mededelen, dat onze ledenwerf-actie onder het motto "ieder in onze ledenrij, wint er minstens ééntje bij" goed verloopt. Natuurlijk kunnen er altijd nog meer leden geworven worden! U weet dat hiermee een goede zaak ondersteund wordt; bovendien krijgt U een leuke verrassing bij het aanbrengen van vier nieuwe leden.

Al met al is dit weer een gevarieerd nummer, waarin iedereen wel iets van zijn of haar gading kan vinden!

De redactie van Valkhofnieuws.

HENDRIK III, DE VREDESKEIZER

door: Ria van Loenen.

Op 28 oktober 1992 is het 975 jaar geleden dat Keizer Hendrik III werd geboren. Zijn regering (1039-1056) vormde het absolute hoogtepunt van het door de Ottonen ontwikkelde Rijkskerkenstelsel. Als Keizer stond hij aan het hoofd van de kerk, hoger nog dan de paus, en men beschouwde hem als Plaatsvervanger van Christus op aarde (Vicarius Christi).

Het centrale ideaal achter het keizerschap van Hendrik III, was vrede te brengen over de hele aarde.. Dit kon, zo meende hij en zijn adviseurs, bereikt worden wanneer Wet en Genade werden betracht. Vanwege het belang dat hij hechtte aan rechtspraak en wetgeving werd Hendrik 'Richtsnoer der Gerechtigheid' (Linea Iustitiae) genoemd. Genade paste hij veelvuldig toe door verslagen tegenstanders niet te straffen, maar ze juist te belonen en zo 'kwaad met goed te vergelden'. De koninklijke gerechtigheid moest worden gevoed met genade, omdat God in de hemel naast strengheid ook barmhartigheid uitoefende en omdat op de 'wet van het Oude Verbond' door Christus de genade van het Nieuwe Verbond gevolgd was. Met zijn programma van 'nieuwe genade'(nova gratia) moest Hendrik het Rijk heling brengen. Zoals Christus door zijn verlossingsdood de barmhartigheid (misericordia) van God over de wereld gebracht had, zo was het de taak van Hendrik om ook zijnderzijds deze misericordia te winnen en daardoor de wereld vrede te schenken.

Uit zijn hele gedrag en uit zijn vele boete- en genadeacten blijkt hoe serieus Hendrik III zijn taak opvatte. Zich bewust van het verschil tussen de nederigheid van zijn persoon en de verhevenheid van zijn ambt, wilde hij nooit de koninklijke insignen aandoen zonder eerst ge-

Bruiloft op de Valkhof

Op 6 juni 1036, een mooie Pinksterdag, was de Valkhof het toneel van een reusachtig feest. De 18 jarige koning Hendrik III trad in het huwelijk met de iets jongere Gunhilde, dochter van de Deense koning Knud de Grote en zijn vrouw Emma van Engeland.

Al een jaar eerder, eveneens met Pinksteren, was het paar in Bamberg verloofd, wateen verbintenis betekende tussen de twee machtigste vorstenhuizen van Europa. Eerdere pogingen van Koenraad II om de hand van een Byzantijnse prinses voor zijn zoon te winnen, waren op niets uitgelopen. Het aanstaande huwelijk werd echter overschaduwd doordat Knud in de herfst van 1035 overleed en door zijn zoon Hartheknud opgevolgd werd, waarna het Deens-Engelse rijk uiteen dreigde te vallen. Over de bruiloft schreef de Engelse chronist William van Malmesbury:

Hartheknud stuurde zijn zuster Gunhilde, de dochter van Knud en Emma, een zeer flink meisje, waar in de tijd van haar vader vele vrijers naar smachtten, maar haar niet kregen, als bruid naar Hendrik...Het feest van haar bruiloft was pompeus en in onze tijd (12e eeuw) wordt nog steeds een lied gezongen waarin een maagd met die naam naar een schip wordt gebracht, omstuwd door alle Engelse edelen, bij de uitwisseling al wat de publieke beurs en de koninklijke schatkamer verborg, vereffenend.

Hoewel de bronnen hierover geen uitspraak doen, lijkt het heel goed mogelijk dat de huwelijksvoltrekking heeft plaatsgevonden in de nu nog bestaande Valkhofkapel. Enkele weken later, op de dag van de H. apostelen Petrus en Paulus (29 juni) werd Gunhilde in Nijmegen tot koningin gekroond.

Veel geluk was er voor het jonge paar niet weggelegd. Kort na de bruiloft werd Gunhilde ziek, zodat het hof

genoodzaakt was het verblijf in Nijmegen met zes weken te verlengen. In haar nieuwe omgeving schijnt Gunhilde zich eenzaam gevoeld te hebben. In een brief lezen we hoe ze zich beklagde dat behalve een zekere bisschop niemand haar vaderlijke woorden van troost of lekkernijen schonk. Na haar genezing ontving ze bezoek van een Angelsaksisch gezandschap, dat verontrustende berichten bracht over de moeilijkheden waarin haar broer Hartheknut verkeerde en het onrecht waarmee haar stiefmoeder het Engelse hof regeerde.

In augustus zette het hof zijn gewone weg voort en reisde men door Saksen en Beieren. Kerstmis werd gevierd in Regensburg. Gunhilde verwachtte inmiddels haar eerste kind en het was de bedoeling dat zij hier met echtgenoot en schoonmoeder zou overwinteren, terwijl Koenraad II de Alpen overstak om in Italië orde op zaken te stellen. De keizer raakte echter bij Milaan in militaire moeilijkheden, zodat hij zijn zoon Hendrik liet overkomen met versterkingen. Gunhilde kon niet achterblijven en ergens onderweg bracht zij haar dochttertje Beatrix ter wereld.

Enkele maanden later overleed Gunhilde aan een pestachtige epidemie die tijdens een grote hittegolf het leger teisterde.

Het jonge bekoorlijke lichaam van de koningin werd gebalsemd, naar Duitsland gebracht en in het klooster Limburg bijgezet; schreef Hof-kapelaan Wipo.

Nijmegen, een plaats van rust en meditatie

Keizer Koenraad II keerde ziek uit Italië terug met jicht in alle gewrichten en vooral in de voeten. Het kerstfeest van 1038 vierde hij in Goslar (Harz), waar zich op Eerste Kerstdag een merkwaardig teken aan de hemel voordeed. Drie uur lang, van 9 tot 12, stapelden zich machtige onweerswolken op en leken met el-

Een nog jonge Keizer; mogelijk Hendrik de derde.

kaar te worstelen, een schouwspel dat de toeschouwers met bewondering en angst vervulde. Men wist het voorteken niet te duiden.

In de Vastentijd, eind februari, arriveerde hij uitgeblust in Nijmegen, waar hij het gehele voorjaar wachtte op een genezing. Tot Hemelvaart (26 mei) verbleef de keizerlijke familie op de Valkhof. Toen leek Koenraad voldoende hersteld te zijn om de reis naar Utrecht te maken voor de Pinksterviering. Tijdens dat feest kreeg hij echter zo'n hevige jichtaanval dat hij de volgende ochtend overleed.

De 21-jarige Hendrik III volgde nu zijn vader op. Zijn eerste regeringsjaar besteedde hij aan de traditionele 'Königsritt', een tournee door het gehele rijk, waarbij hij zich in alle hertogdommen liet inhuldigen. In 1040 was hij terug in Nijmegen, om daarnet als in het voorgaande jaar Hemelvaart te vieren en van het buitenleven te genieten. Hendrik trok zich graag in de eenzaamheid van de natuur terug om te bidden en na te denken, en tijdens het lange oponthoud door de ziekten van zijn bruid en zijn vader had hij alle gelegenheid de omgeving van Nijmegen te verkennen. De bossen en heuvels rond Nijmegen lijken een bijzondere betekenis voor hem te hebben gehad. Dat blijkt alleen al uit het feit dat hij een week later een oorkonde liet opstellen voor de arme boswachter Sindicho. Hij schonk hem een landgoed in Groesbeek.

In 1044 was de Valkhof opnieuw het toneel van belangrijke gebeurtenissen. Met Pasen (22 April) riep Hendrik hier de edelen uit het hele rijk bijeen om te vergaderen over twee belangrijke kwesties. Ten eerste was op 19 april hertog Gozelo van Lotharingen (het gebied dat het huidige Nederland omvatte) gestorven en iemand moest hem opvolgen. Tijdens zijn leven al had hij zijn werkzaamheden als hertog gedeeld met zijn zoon Gottfried

met de Baard, die Opper-Lotharingen bestuurde. Om onnaspeurlijke redenen wees hij echter op zijn sterfbed niet Gottfried, maar zijn andere zoon Gozelo II aan als opvolger, hoewel die een slechte reputatie had.

Hendrik III besloot de wens van de vader te vervullen en zette Godfried aan de kant, waarop deze verontwaardigd een opstand organiseerde. Het tweede probleem was Hongarije, waar de volksheld Aba Samuel zich meester gemaakt had van de troon. Tussen Hongarije en het rijk bestond een personele unie. De verdreven koning Peter was naar het hof van Hendrik III gevlucht en tot ieders verbazing ontving Hendrik hem, die - ook tegen Hendrik III - heel wat op zijn kerfstok had, vol christelijke naastenliefde, verschaftte hem gastvrijheid, hulp, geschenken en woorden van troost.

Op de hofdag in Nijmegen nu, werd vergaderd over een mogelijke veldtocht tegen Aba Samuel. Het was een zware beslissing, want er waren de voorgaande jaren veel oorlogen gevoerd en mede door misoogsten was de schatkist vrijwel leeg.

Na de vergadering trok Hendrik zich terug om op een Goddelijke ingeving te wachten, of zoals de Annalen van Niederaltaich (Oostenrijk) memoreren:

'tenslotte bepaalde de keizer, door hen (de edelen) overtuigd, maar meer omdat hij daarna openstond voor een goddelijke ingeving, zijn weg naar die plaats welke hij zeer goed geheim kon houden. Daar zou hij werkelijk beslissen.'

Zoals uit de oorkonden van deze periode valt op te maken, bevond die 'geheime plaats' zich in de buurt van Nijmegen. Op zondag 22 april 1044 bevond Hendrik zich nog in Nijmegen zelf. Zijn oorkonde van donderdag 26 april vermeldt als plaats van voltrekking 'bij Nijmegen', terwijl de daarop-volgende oorkonde van 30 april weer gewoon in Nijmegen zelf werd gegeven.

Hendrik besloot na zijn Nijmeegse meditatie dat de veldtocht maar moest doorgaan. Van het bisdom Worms leende hij 20 pond goud en 200 mark zilver. Met een leger; - 'dat naar de mening van bijna al zijn onderdanen veel te klein was' toog hij naar Hongarije, waar hij op 5 juli bij Menfö aan de Raba een verrassende, glorieuze overwinning behaalde.

Het laatste bezoek van Hendrik III aan Nijmegen vond plaats in april 1046. Op 30 maart had hij het Paasfeest gevierd in Utrecht bij bisschop Bernold. Omdat deze zich bedreigd voelde door graaf Dirk IV van Holland, voerde de koning, wiens taak het verdedigen van de Kerk was, een strafexpeditie tegen de graaf uit. Na de vermoenissen van de veldtocht bezocht hij nog eenmaal de Valkhof. Vervolgens reisde hij naar Aken waar hij Pinksteren vierde en waar hij de opstandige Gottfried met de baard begenadigde en hem tot Hertog van Opper-Lotharingen benoemde.

In de zomer van 1047 werd het Nijmeegse paleis bijna geheel verwoest door Godfried met de Baard, die nog steeds niet tevreden was en ook Neder-Lotharingen wilde bezitten.

Hendrik III heeft de Valkhof niet weer opgebouwd. Zijn nieuwe steunpunt aan de Nederrijn werd Kaiserswerth, dat hij in 1045 van hertog Otto van Zwaben had geërfd.

februari 1992
Ria van Loenen.

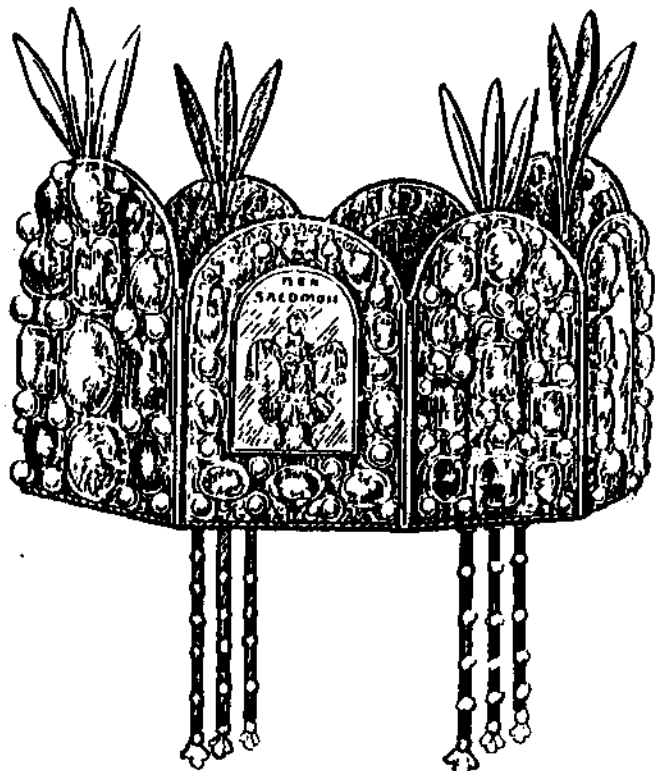
EEN RIJKSKROON ALS SYMBOOL VAN KAREL DE GROTE

door: Henk Schoonwater.

Met recht wordt Nijmegen een Keizerstad, een Rijksstad en de stad van Karel de Grote genoemd.

Dit besef leefde sterk in het vooroorlogse Nijmegen. Men was er trots op de twee oudste monumenten; de St.Stevenskerk en de resten van de Keizerlijke op het Valkhof. Geen wonder want op deze twee plaatsen lagen de kernen en het ontstaan van de oude binnenstad.

De strategische betekenis van het heuvelachtige landschap aan de machtige rivier 'de Waal' werd al vroeg onderkend door de Romeinen, die hier in Nijmegen op verschillende plaatsen versterkingen bouwden om de lager gelegen gronden van de Betuwe te kunnen beheersen. Keizer Trajanus verhief de plaats tot een colonie. Gedurende het tijdperk waarin langzaam maar zeker het grote Romeinse Rijk ten onder ging, drongen de Franken hoe langer hoe meer naar het noorden op, en verdreven de Romeinen. Dat op de plaats waar nu het Valkhof gelegen is reeds een versterking bestond bleek in 1910 toen bij een opgraving binnen het grondvlak van de tegenwoordige 'ruïne' liefst 6 geraamten werden gevonden van in deze strijd gevallen soldaten. De aanwezigheid van Frankische zwaarden, z.g. 'scramasaxen', liet geen twijfel bestaan over de landaard van de gevallenen. In de vierde eeuw was de strijd overal in West-Europa beslist ten gunste van de nieuwe heersers: de Franken. Uit dit volk kwam nu Karel de Grote voort. Hoe men verder ook moge denken over deze grote veroveraar, een feit is dat hij door een juiste keuze van adviseurs en mede bestuurders een enorme aanzet heeft gegeven voor een beschaving

Oorspronkelijke vorm van de Duitse Keizerskroon rond 950.

van de Frankische en Germaanse volken, in christelijke zin.

Voor latere bestuurders is Karel altijd hét grote voorbeeld gebleven.

Karel echter keek weer terug naar het oude Romeinse Rijk, deze Europese eenheid wilde hij opnieuw een werkelijkheid doen worden. Rome dát was zijn voorbeeld, een voortzetting van het Romeinse Recht en een bevorderen van de Christelijke godsdienst dat waren zijn grootste idealen. In navolging van de Romeinse Keizers wist hij dat zijn uitverkiezing tot 'Romeins Keizer' niet alleen een feit was door eigen verdiensten, maar ook 'Gods genade'. Een term nu nog gebruikt door de gekroonde vorsten in Europa.

Wanneer een ambt bekleed werd, behoorde daar ook een ambtsgewaad bij en zeker bepaalde attributen. Wanneer Romeinse Keizers na een veldtocht een intocht hielden in Rome, droegen zij ten teken van de overwinning een gouden lauwerkrans op het hoofd.

In latere eeuwen is een gouden voorhoofdband de aanzet geworden tot de tegenwoordige vorm van een koningskroon. Om het afzakken hiervan te voorkomen werden smalle banden in kruisvorm van de ene naar andere kant gespannen.

Van de alleroudste modellen is echter geen enkel origineel bewaard gebleven.

Ook Karel de Grote heeft zich ongetwijfeld bediend van attributen behorend bij zijn Koningswaardigheid. Het is eveneens een zeer oude traditie dat bepaalde kleding en voorwerpen zorgvuldig bewaard werden en meestal aan een nieuwe Koningsopvolger plechtig opnieuw werden aangeboden.

Wat de kroon betreft deelde hij dikwijls de verering die ook de drager ervan zelf genoot. Zo spreekt men in Hongarije tegenwoordig nog steeds over de heilige

Stefanskroon. Stefan I, gekroond op 1 Januari van het jaar 1001 was de eerste 'gekroonde' vorst van het Hongaarse-land, hij werd later na zijn dood om zijn verdiensten en opmerkelijke levenswandel heilig verklaard. Daardoor kreeg de Koningskroon tegelijk de religieuze status van 'reliëk'. Zo ging het eveneens met de kroon van Karel de Grote. In de late middeleeuwen toonde men jaarlijks de kroon en andere Rijksjuwelen tegelijk met de reliëken van verschillende heiligen, tijdens een plechtigheid op de Markt in Neurenberg aan het gelovige volk.

Eeuwen lang is Aken de kroningsstad van de Duitse Keizers geweest. Nijmegen dat tot de verovering door Maurits in 1591 bij het Duitse Rijk behoorde, had dan ook de status van 'Rijksstad'. Als zodanig kregen, wat betreft voorschriften en privileges, de bestuurders van Nijmegen altijd naar de Rijksstad Aken. In de reliëkenschat van de St. Steven bevond zich ook een reliëk 'de Carolo Imperatore'. Hoewel in een reliëken-opgave Karel de Grote de status van 'heilige' draagt, was hij dit allang niet meer. Keizer Barbarossa plaatste hem in 1165 met goedvinden van een bevriende Paus in de kring van heilig verklaarde Koningen, doch een volgende Paus verklaarde deze gang van zaken als ongeldig. Niettegenstaande bleef toch een verering voortbestaan tot heden. Deze 'eer' deelde natuurlijk ook de 'Rijksjuwelen' te weten; de Koningskroon, de scepter, Rijksappel en het Rijkszwaard.

Graag dacht men dat ze gebruikt waren door beroemde voorgangers, toch hebben latere wetenschappelijke onderzoeken aangetoond dat deze 'kroon van Karel de Grote' of delen ervan, op zijn vroegst ontstaan zijn in de tweede helft van de tiende eeuw.

Deze kroon nu bestaat uit acht rechthoekige platen die aan de bovenzijde halfcirkelvormig zijn afgezaagd.

De panelen aan de voorzijde en aan de tegenovergelegen rugzijde zijn het grootst. Zij worden verbonden door een zwak-gebogen beugel waarop in pareldraad staat (vertaald): 'Koenraad, door de genade van God Romeins Keizer'. Men neemt aan dat bedoeld wordt; Keizer Koenraad II (1024-1039) voegde deze beugel toe aan een reeds bestaande kroon.

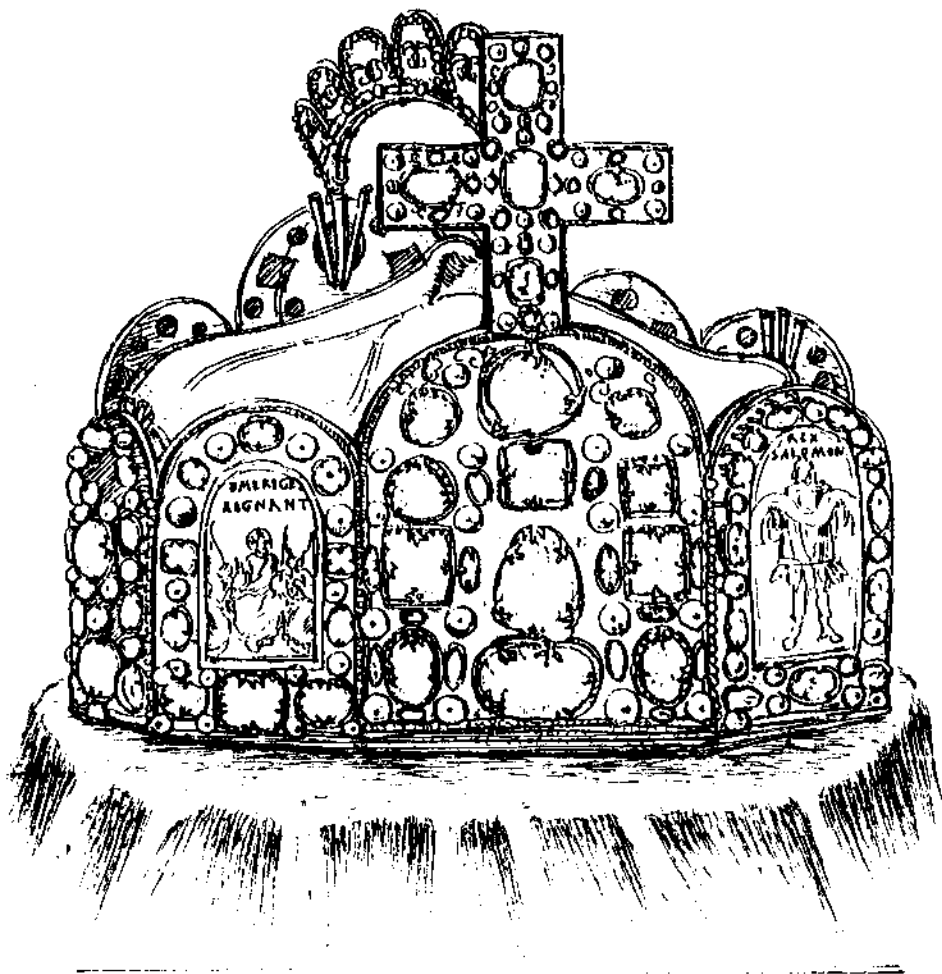
Het oudste deel wordt gevormd door de acht gouden paneeltjes, waarvan men vermoeden kan dat ze zijn vervaardigd voor de kroning van van Otto I in het jaar 962 te Rome. In navolging van Karel werd ook hij 'de Grote' genoemd, en het ligt bijna voor de hand dat men de kroon die toen gebruikt werd de naam gaf; 'Kroon van Karel de Grote'.

De kroon werd, in navolging van de Romeinse Keizers, versierd met vier groepen van drie lillie-bladeren, de buisjes waar deze in bevestigd waren zijn nog aanwezig. De Byzantijnse Keizers die ook een soortgelijke kroon droegen, gingen er rond het jaar 1000 toe over om de groep bladeren aan de voorzijde te vervangen door een kruis. De rivaliteit tussen deze twee heersers van oost en west was zo groot dat dit voorbeeld onmiddellijk nagevolgd werd door de Keizer van het West-Romeinse Rijk. Ten overvloede bracht Keizer Koenraad dus ook nog zijn naam op bovengenoemde beugel. Het is niet onmogelijk dat oudere kronen ook een beugel hadden in navolging van de soldatenhelm.

Aan beide zijden van de slapen hingen versierde smalle banden die eindigden in een tuit van parels, zoals dit nu nog te zien is aan de Stefanskroon in Hongarije.

De acht gouden platen zijn door middel van scharnieren aan elkaar verbonden, ze zijn niet alleen rijk versierd met half-edelstenen en emails, maar ook zit er veel symboliek in de gehele opzet ervan. Wanneer we de oorspronkelijke vorm bekijken, zonder kruis en beugel,

Rijkskroon van het Heilige Romeinse Rijk; Wenen, Hofburg 'Schatzkammer'. Eveneens worden hier het Rijkskruis, het Mauritiuszwaard en de Rijksappel bewaard.

dan is de voornaamste blikvanger de voorhoofdsplaat met zijn edelstenen, die gerangschikt zijn in de vorm van een kruis. Het middelpunt werd in oude tijden gevormd door een zeer grote melk-opaal bevestigd op het kruispunt van de balken, deze zou een magische kracht bezitten en werd de 'wijze' genoemd. In een inventaris, opgesteld bij de overgave van de Rijksjuwelen in 1350 aan Karel IV, wordt de steen voor het laatst genoemd en moet in de jaren daarna vervangen zijn door een slankere, maar in de opvatting slecht passende safier. Vier groene smaragden vormden de kruisbalken. Ook hier is de basis vervangen door een andere steen. De hoekvullingen bestonden uit vier paarse amathysten, waarvan eveneens twee vervangen zijn door anderkleurige stenen, daardoor is de kruisvorm wat moeilijk herkenbaar. Hetzelfde kan men ook zien aan de grote plaat van de rugzijde, eveneens met een kruis van edelstenen getooid. Er is veel symboliek in de gehele opzet van de stenen-versiering, voor ons moeilijk herkenbaar. Behalve door stenen is de kroon versierd met voorstellingen in emaille-cloisonné. Aan de beide voorzijden kan men links de tronende Christus zien met het opschrift: 'Door Mij regeren de Koningen'.

Aan de rechterzijde zien we Koning Salomon, hij is vooral bekend om zijn doordachte uitspraken, vervat in het 'Boek de Wijsheid'. Zo moet ook de Koning, resp. Keizer, een door wijsheid gedragen regering uitvoeren, hierbij geholpen door de onzichtbare tegenwoordigheid van de 'al-wijsheid Gods' in de persoon van Christus en de zichtbare 'steen der wijsheid' in de Koningskroon. (Kruismidden)

De achterzijde laat Koning David zien met de spreukband: 'Een roemrijke Koning houdt van zuiver rechtspreken'. Een andere emaille plaat laat Koning Ezechias zien, gezeten op zijn troon terwijl de profeet Jesaja tegen hem zegt: 'Zie ik wil aan Uw levensjaren er nog

vijftien toevoegen'. Deze twee laatste voorstellingen laten dus de vruchten zien van een goed regeren.

De teksten komen ook voor in de kronings-liturgie. Elke kroning was omgeven met een uitgebreide liturgische ceremonie, zoals men heden alleen nog kent bij de kroning van een Vorst van het Engels Koningshuis.

De Karels-kroon heeft een zeer wisselvallige geschiedenis achter de rug. Konings-kroningen vonden aanvankelijk plaats in Aken, hier was de plaats waar telkens de voornaamste Rijksvorsten werden gekroond. Alleen de Paus bezat het recht een Vorst tot Keizer te kronen dit gebeurde vaak in Rome. De kroon bleef echter in de kroningsstad, niet in Rome. Na de dood van de Keizer ontstond er dikwijls strijd onder de Rijksvorsten, en zelfs als er een Koning gekozen was bleek het nog moeilijk de regering in handen te houden. Vaak was het zo, wie de kroon in bezit had, kon dan ook de macht uitoefenen.

Tot 1531 vonden kroningen plaats op een zondag of een kerkelijke feestdag. DE Aartsbisschop van Keulen verrichtte de ceremonie geassisteerd door de bisschoppen van Mainz en Trier.

Na de reformatie verloor men het gevoel voor traditie en werden andere steden, als Mainz, Trier en Frankfurt plaatsen van de kroningsceremonie, als laatste wordt Neurenberg genoemd. In al deze genoemde plaatsen verbleef dan ook de 'Kroonschat'.

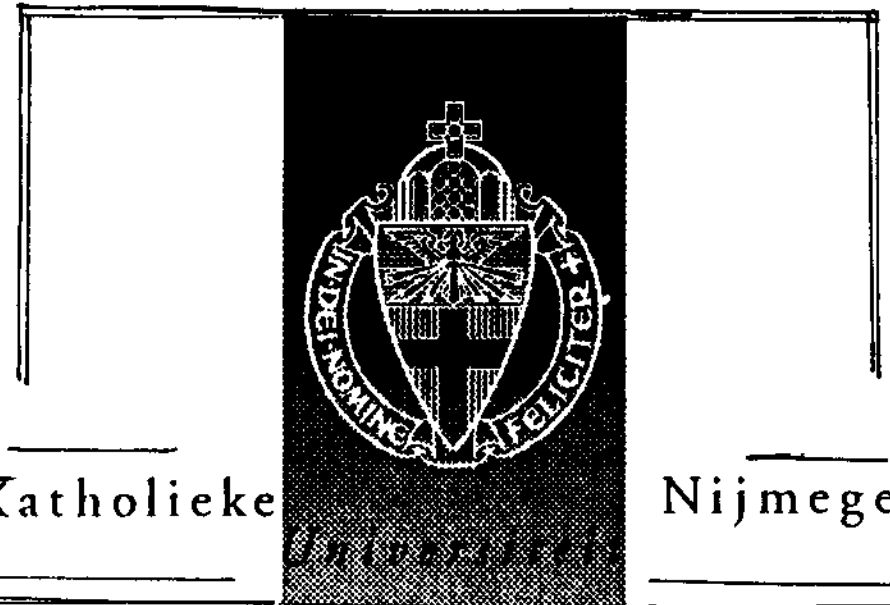
Door de oprukkende franse revolutionairen moest de kroon vluchten en kwam met andere Rijksjuwelen uiteindelijk in Wenen terecht waar hij nu nog in de stedelijke 'Schatzkammer' bewaard wordt.

De traditie van Nijmegen als Rijksstad is vooral na de tweede wereldoorlog verflauwd. De rol die Duitsland daarin speelde is daar oorzaak van.

Nog vóór 1930 liet de Katholieke Universiteit een

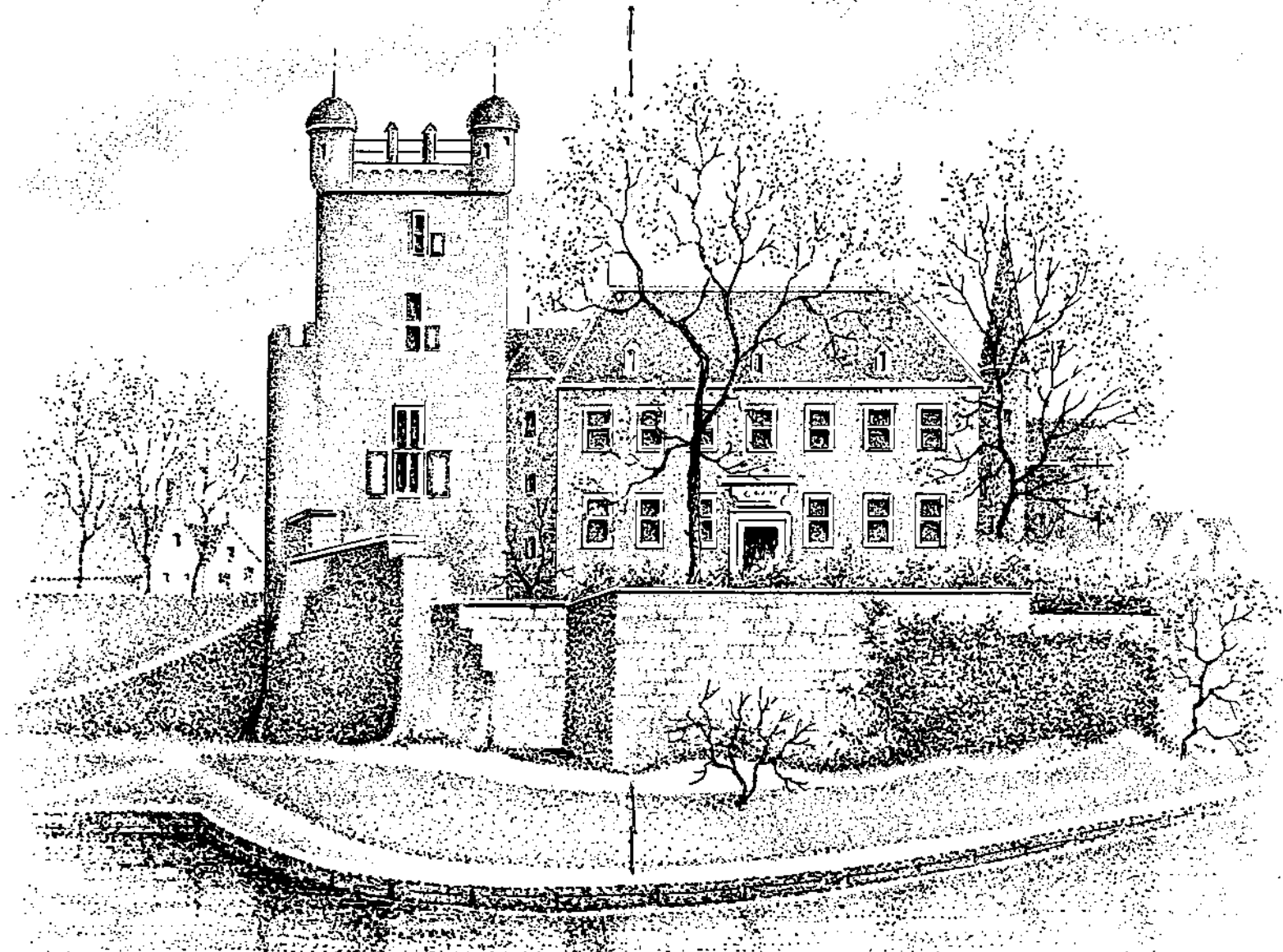
wapen liet ontwerpen, met daarin de Rijks-adelaar en een kruis. (Zie afbeelding op deze bladzijde) Het wapen werd aan de bovenzijde voorzien van een gestyeerde Rijkskroon eveneens bekroond met een kruis. Dit gebeurde in een tijd dat Traditie nog met een hoofdletter werd geschreven.

Arnhem , Henk Schoonwater.
Augustus 1992

Katholieke

Nijmegen

KASTEEL BERGH S' HEERENBERG

J. Hendriks 85

KASTEEL BERGH TE 'S-HEERENBERG.

Door: Louk Hendriks.

De eerste heer van Bergh is Constantinus de Berge of Constantinus de Monte, genoemd in een akte uit + 1124.

Als we in 1207 Henrich van den Bergh tegenkomen begint met hem de lange lijn van kasteelheren waarvan de akten in het kasteelarchief bewaard zijn.

Het eerste geslacht van den Bergh sterft uit in 1416.

De dochter van de laatste van den Bergh huwt Otto van der Leck, die de naam van zijn vrouw overneemt en zo het geslacht laat voortbestaan.

De familie van den Bergh behoorde tot de rijkste en machtigste families van het land en bekleedde dan ook belangrijke posten.

Maximiliaan van Habsburg, keizer van het Heilige Roomse Rijk geeft Oswald I van den Bergh in 1486 het Gravendiploma.

Eén van de bekendste leden is ongetwijfeld Willem IV van den Bergh die gehuwd was met Maria van Nassau, de oudste zuster van prins Willem van Oranje.

De laatste mannelijke telg uit het geslacht was Oswald III; hij overleed in 1712. Onder zijn leiding kwam een groot aantal verbouwingen tot stand die grotendeels het huidige aanzicht van het kasteel bepalen. Na zijn overlijden kwam Bergh in het bezit van de familie Von Hohenzollern-Sigmaringen. Na de brand in 1735 werd het kasteel hersteld en aangepast aan de toen geldende stijl en normen.

Kasteel Bergh raakt langzaam in verval, omdat de bewoners zelden aanwezig zijn. In de 19e eeuw wordt het dan ook aan verschillende families verhuurd en in 1912 wordt het verkocht aan dr. J.H. van Heek, die het in 1923 in een N.V. onderbrengt, evenals

het omliggende gebied. In 1939 breekt er opnieuw brand uit en het kasteel wordt dan in middeleeuwse stijl gerestaureerd. De donjon vormt het opvallendste deel van het kasteel. Oorspronkelijk heeft hier een omgrachte tufstenen toren gestaan, waarschijnlijk is deze in de 15e eeuw door de huidige vervangen. In die tijd bestond het kasteel uit de toren, omringd door een schildmuur met weergang en muurtorens en nog enkele bijgebouwtjes. Aan de oostzijde werden in de loop der tijd woonvleugels gebouwd, zodat de cirkelvormige plattegrond van de waterburcht veranderde in een elfhoekig grondplan. Als men het complex door de poort betreedt, komt men op een vierkant plein, omgeven door dienstgebouwen. Hiervandaan leidt een brug naar de binnenplaats met het hoofdgebouw en een rechthoekige aanbouw uit de 16e eeuw. De hal of 'Grote Zaal', die op de begane grond het grootste deel van het hoofdgebouw inneemt beslaat 22 x 10 meter.

Aan de noordzijde ligt de voorburcht, omringd door een gracht; op de zuidwestelijke, noordwestelijke en noord-oostelijke hoek staan torens.

Het kasteel is nu in bezit van de 'Stichting tot instandhouding der goederen en rechten van het Huis Bergh' en wordt nog steeds bewoond door de familie van Heek, die het huis sinds 1957 op beperkte schaal voor bezoekers heeft opengesteld.

Te bezichtigen zijn de hal van het middeleeuwse hoofdgebouw, verschillende zalen en de grote toren.

Het interieur is zeker het bekijken waard, evenals een wandeling over de laatmiddeleeuwse stadswal van waar men een mooi gezicht op het kasteel heeft.

Zoals U begrijpt zeker Uw bezoek waard.

Bron: Dr. K.A. Kalkwiek en A.I.J.M. Scheilart:
Atlas van de Nederlandse Kastelen.

Door: Nol Verhaaff (secretaris)

1. Opening.

De voorzitter opent de vergadering door iedereen te bedanken voor de opkomst. Het is al de 14e jaarvergadering. Het jaar 1991 was een groots jaar in het kader van de Theophano-herdenking. Veel mooie plannen waren er gemaakt maar helaas kon maar een deel gerealiseerd worden. Binnen de vereniging hebben we niet stil gezeten maar is er hard gewerkt aan een werkplan, dat vanavond zal worden gepresenteerd.

2. Mededelingen.

- a) Op Tweede Paasdag is het boekje met 12 Valkhofverhalen gepresenteerd, dat is samengesteld door de heer H. van Brienen. Alleen in de pauze van deze vergadering was dat voor f7,50 verkrijgbaar. In de kapel is het te koop voor f8,95.
- b) We hebben in de kapel nog een groot tekort aan toezichthouders. Als U wat tijd kunt vrijmaken kunt U zich opgeven bij de heer N. Verhaaff, tel. nr.: 080-450627. U bent van harte welkom.
- c) De heer E. Okkels heeft laten weten dat hij de werkzaamheden als 'postkamer' voor de vereniging wil overdragen om gezondheidsredenen. Vóór september zouden wij graag weten wie dat werk van hem wil overnemen. Ook hiervoor kunt U zich bij de heer N. Verhaaff opgeven.

3. Jaarverslag van de secretaris.

De heer N. Verhaaff heeft voor de vergadering een

kort jaarverslag rondgedeeld. Hij heeft daarin beschreven wat er in het afgelopen jaar binnen het bestuur aan de orde is geweest. Helaas waren er te weinig kopieën. Mocht men geen verslag hebben gehad, dan kan dat bij de secretaris worden aangevraagd. Aansluitend aan het verslag heeft de heer H. van Brienen een impressie gegeven van hetgeen zich in de kapel heeft afgespeeld, in het afgelopen jaar. Hoogtepunten waren:

- a) Vorig jaar heeft onze kapel een bezoekersaantal gehad, dat rond de 100.000 personen ligt.
- b) De grenslandroute die in een apart boekje beschreven was, is een succes geworden.
- c) De kerstgroep heeft van half december tot januari ongeveer 2.500 bezoekers gehad.
- d) De "Theophano-herdenking" met alle activiteiten er omheen heeft ook veel bezoekers getrokken.

Een negatief punt is het feit, dat de gemeente een "parade-festival" op het Valkhof wil laten plaatsvinden. In de periode rond het festival kan je geen afspraken maken omdat in de kapel dan geen fatsoenlijke rondleiding is te geven. Inmiddels heeft het college van B. & W. de zaak weer teruggedraaid. Vanuit de zaal wordt gevraagd het gastenboek weer in de kapel te leggen. Dit boek is daaruit verwijderd, omdat er mensen waren die daar smerige dingen in zijn gaan schrijven. Toegezegd wordt dat er een nieuw gastenboek komt. Inmiddels is er een nieuw thema rond het Valkhof, en wel Sint Nicolaas. Een onderdeel daarvan zou een excursie kunnen zijn naar de abdijkerk van Sint Nicolaas, gesticht door de Lotharingse pfalzgraaf Ezzo, een schoonzoon van Theophano, in Brauweiler bij Keulen. Vervolgens naar de Sant Nicolai Kirche in Kalkar. Hierover zullen nog mededelingen worden gedaan.

4. Financieel jaarverslag, begroting en kascommissie.

Voor de cijfers over het afgelopen jaar verwijst de heer P. Kruse, onze penningmeester, naar het rondgedeelde papier met de jaarrekening-1991 en de begroting-1992. De cijfers spreken voor zich. De opzet van de jaarrekening is hetzelfde als vorig jaar, behalve de post "porti". Dit was op de vorige jaarrekening één centrale post, maar is nu uitgesplitst naar portiekosten Valkhofnieuws (ondergebracht bij de kosten van Valkhofnieuws) en de rest bij de algemene (bestuurs)kosten. Op deze manier krijgt men gemakkelijker zicht op de totale kosten van ons periodiek. Inzake enkele punten geeft de penningmeester nog de volgende toelichting:

- a) De kosten en baten van de Theophano-viering zijn apart aangegeven. Mede dankzij subsidies van gemeente, provincie en Anjerfonds zijn de kosten binnen de grenzen van de begroting gebleven.
- b) Er is een verheugend batig saldo; het bedrag is overigens geflatteerd omdat er nog f4000,- overgedragen moet worden aan onze ValkhofStichting.
- c) Bij de algemene kosten vormen de publiciteitskosten de grootste kostenpost; t.o.v. de vorige jaarrekening is deze post flink gegroeid.
- d) Vóór de jaarwisseling was al zo'n f5000,- aan contributie voor het nieuwe jaar overgemaakt. Ook betalen heel wat leden uit eigen beweging méér dan de vastgestelde contributie, en betalen vrij wat senioren de volle contributie i.p.v. het reductie-tarief.
- e) De vorig jaar besloten contributieverhoging voor 65+ is dit jaar nog niet doorgevoerd, maar zal wél gelden voor het komende contributiejaar (1993).

Enkele vragen vanuit de vergadering van financieel-technische aard worden naar genoegen beantwoord. Door enkele leden wordt in overweging gegeven de rente-

inkomsten niet aan de Stichting over te dragen, maar op de eigen rekeningen te houden, zodat ze cumulatieve rente opbrengen. De heer de Leeuw wijst op een drukfout in het financiële overzicht (2x staat er 1990 i.p.v. 1991).

Van de kascontrolecommissie heeft slechts mevrouw L. Hendriks de boeken kunnen controleren; het andere lid, de heer H. Peters, was de afgelopen dagen onbereikbaar. Het verslag van de commissie telt daarom slechts één handtekening. Onder toezegging dat de penningmeester de heer Peters zal benaderen om alsnog zijn controle-taak te verrichten stelt het bestuur voor décharge te verlenen. De vergadering gaat hiermee accoord. Tenslotte stelt het bestuur voor om in het huidige jaar f5000,- te reserveren voor een bodemonderzoek van de Valkhofheuvel met elektronische middelen. Het doel daarvan is om zonder de huidige oppervlakte aan te tasten (het park) tóch de sporen van de vroegere fundamente (en eventuele restanten) van de Valkhofburcht te vinden. Het bestuur hecht veel waarde aan zo'n onderzoek in verband met het ontwikkelen van herbouwplannen. Een globale indicatie van de onderzoekskosten ligt rond de f10.000,-. Wanneer de vereniging de helft van die som beschikbaar stelt, verwacht het bestuur dat de gemeente de andere helft zal fourneren. De heer L. Hubers is van mening, dat het onderzoek in ieder geval door moet gaan; wanneer de gemeente niets bijdraagt moeten we het maar zelf doen. De vergadering gaat uiteindelijk accoord met een maximale reservering van f10.000,-. Het bestuur zal de nodige contacten leggen om het onderzoek uitgevoerd te krijgen.

5. Bestuurssamenstelling.

Het bestuur heeft naar versterking gezocht en twee mensen bereid gevonden om in het bestuur zitting te

nemen. Dit zijn: L. Hubers en M. Vollebregt. De vergadering stemt met het voorstel in waardoor beide heren tot het bestuur toetreden. Het bestuur heeft op grond van de bepalingen in de statuten een rooster van aftreden gemaakt. Dit rooster houdt in dat:
-In 1993 aftreden H. van Brien en J. Nooy;
-In 1994 aftreden J. Verhaaff en P. Kruse;
-In 1995 aftreden L. Hubers en M. Vollebregt.

6. Werkplan van de Valkhofvereniging.

Zoals aangekondigd, bestond het deel na de pauze uit een themadiscussie over de toekomst van de Valkhofvereniging. M. Vollebregt vertelde aan de hand van het boekje waarin het werkplan was uitgewerkt wat dat voor onze vereniging betekende. Met Behulp van dia's lichtte hij één en ander toe. Na zijn betoog, dat heel boeiend was, werden er nog enkele vragen gesteld waarop het antwoord duidelijk gegeven werd. Na afloop hebben zich enkele mensen bij de heer M. Vollebregt aangemeld voor de herbouwcommissie.

7. Rondvraag en sluiting.

Na het betoog van de heer M. Vollebregt waren er geen vragen meer. Hierdoor kon de voorzitter de vergadering binnen de voorziene tijdsduur afsluiten en iedereen wel thuis wensen.

Nijmegen, 8 juli 1992.
J.A.J. Verhaaff, secretaris.
Telefoon: 080-450627.

OPZET VOOR EEN VOLLEDIG HERBOUWPLAN VOOR DE VALKHOFBURCHT : HET VERVOLG !

Door: Reinoud Weyman, Fer Boshouwers, Pieter Ruysch van Dugteren en Maurice Vollebregt - Herbouwcommissie.

In Valkhofnieuws nummer 3 heeft U kunnen lezen, hoe onze vereniging tot een volledig herbouwde Valkhofburcht zou kunnen komen. Samengevat kwam het er op neer, dat er een soort draaiboek moet worden gemaakt waarin alle facetten van herbouw van A tot Z zijn uitgewerkt. Zo blijven we de ontwikkelingen altijd een stap vóór, waardoor we minder verrassingen hopen tegen te komen.

Uitgangspunt blijft natuurlijk een historisch verantwoorde herbouw, dus in een zo origineel mogelijke staat.

Het herbouwproject moet zoveel mogelijk een particuliere zaak worden. De Valkhofvereniging en onze Valkhofstichting kunnen in samenwerking met het bedrijfsleven en particulieren veel bereiken. Op die manier kunnen wij meer onafhankelijk te werk gaan. Voor de overheid valt bovendien een stuk financieel risico weg; daardoor wordt het aantrekkelijker om goedkeuring aan het project te verlenen! In deze lijn past ook, dat de herbouwde burcht zichzelf financieel in stand moet kunnen houden. Gedeeltelijk commercieel gebruik van de burcht lijkt ons dan ook noodzakelijk en verantwoord.

Werkplan en commissiereglement

Ondertussen is het "Werkplan Valkhofvereniging 1992 - 1993" op de ledenvergadering van 20 mei j.l. goedgekeurd. Voor de herbouwplannen betekent dit, dat er maximaal f10.000,-- voor het bodemonderzoek is gere-

serveerd! Ook wordt er ruim baan gegeven aan de verdere uitwerking van de plannen.

Langs deze weg willen wij trouwens alle leden die een bijdrage aan het bodemonderzoek deden, hartelijk danken. Verderop in dit nummer kunt U een volledig verslag van de ledenvergadering vinden.

Om aan de slag te kunnen met het werkplan, was er eerst een overleg nodig tussen het bestuur en de "Werkgroep Herbouwactiviteiten". In dat overleg is een commissiereglement vastgelegd. Hierin is de relatie tussen bestuur en commissies geregeld, natuurlijk zonder aantasting van het werkplan. Wie interesse in de volledige tekst heeft: deze is op te vragen door een briefje te sturen naar de Valkhofvereniging. Door het reglement zijn er wel een aantal zaken gewijzigd, maar dat is juist gedaan om de plannen te versterken. De belangrijkste wijzigingen volgen hieronder. Zo is de "Werkgroep Herbouwactiviteiten" omgedoopt in "Herbouwcommissie". De nieuwe naam ligt iets beter in het gehoor, en werd eigenlijk al door ons gebruikt. Bovendien kent de Valkhofvereniging een traditie van commissies en niet van werkgroepen. Ook voor de overzichtelijkheid is het beter alleen commissies te hebben, in plaats van werkgroepen en commissies door elkaar.

De herbouwcommissie kan zich natuurlijk wél gaan opsplitsen in een aantal sub-commissies als de tijd daarvoor rijp is. Daarbij kunnen we onder andere denken aan een subcommissie voor sponsoring of voor bouwtechnische zaken. Om deze reden is er dus geen aparte financiële commissie opgericht.

De "Werkgroep Publiciteit en Promotie" is om de zelfde redenen omgedoopt in "P.R.-commissie". Het begrip P.R. (Public Relations) is in Nederland inmiddels wel ingeburgerd. Anders dan de herbouwcommissie is de P.R.-commissie nog in oprichting; er

zijn dan ook nog mensen voor deze commissie gewenst! Iedereen met ideeën over de presentatie van onze vereniging, ledenwerfacties en dergelijke kan zich aanmelden via Postbus 1390, 6501 BJ NIJMEGEN. Nog even voor de volledigheid: de Valkhofvereniging kende al een redactie-commissie. Met de twee nieuwe commissies is het totaal dus op drie stuks gekomen.

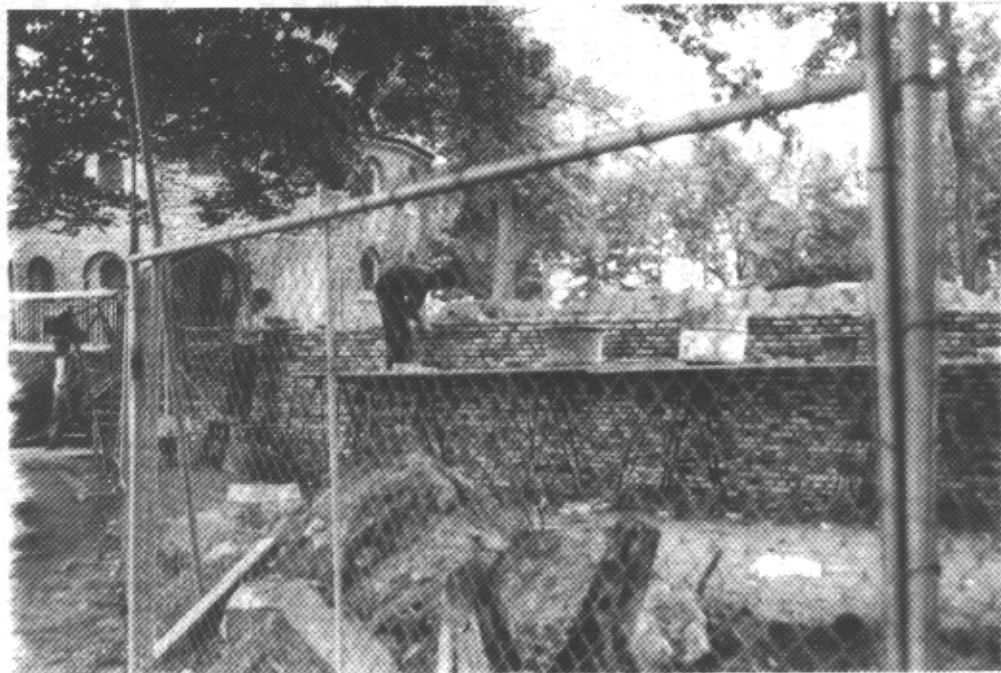
Bodemonderzoek

We hopen dat U nu voldoende weet over het reglement en het reilen en zeilen van de commissies. Het wordt tijd dat U te weten komt, wat er op korte termijn concreet gaat gebeuren.

Allereerst zal er een bodemonderzoek plaatsvinden. Dat moet een onderzoek zijn waarbij de bodem niet wordt aangetast (ook wel non-destructief bodemonderzoek genoemd). Daarvoor zijn meerdere redenen aan te geven. Het Valkhofpark is een aantal jaar geleden tot archeologisch monument verklaard. Toestemming voor opgravingen moet speciaal bij het ministerie van W.V.C. worden aangevraagd. Dat kan een lange weg worden, waar nog bij komt dat er forse wachtlijsten bestaan bij de bevoegde archeologen (zoals het R.O.B. en de universiteiten). Om de vaart in het project te houden, hebben wij (nog) niet voor opgravingen gekozen. Met non-destructief onderzoek kan veel sneller begonnen worden. Bovendien duurt het onderzoek zelf slechts enkele dagen en is het aanzienlijk goedkoper! Daar komt nog bij dat archeologen met de onderzoeksresultaten veel gerichter kunnen graven of boren (net voordat de bouw van start moet gaan). Zo wordt voorkomen dat de hele bodem wordt omgewoeld.

Er bestaan drie non-destructieve onderzoeksmethoden. Met de grondradar-methode is in Nederland nog niet veel ervaring opgedaan. Met de weerstands-

Zien wij dat goed? Wordt er al gebouwd?!

methode is wel ervaring. Via electriciteit wordt de geleiding van de bodem gemeten. Zo worden verschillende dichtheden van de grond zichtbaar gemaakt. De onderzoekers kunnen dan verschillende grond- en steensoorten van elkaar onderscheiden. Ook wordt er regelmatig gewerkt met magnetometer-onderzoek. Daarbij wordt gekeken naar verstoring van het aardmagnetisme, dat van nature aanwezig is. Deze verstoringen worden niet alleen veroorzaakt door metaal, maar ook door voorwerpen die ooit verhit zijn geweest. Daardoor kan de magnetometer bijvoorbeeld ook bakstenen opsporen.

Om het bodemonderzoek historisch te ondersteunen heeft de heer Nooy, voorzitter van onze vereniging, contact opgenomen met het gemeentearchief. Daar heeft hij fotkopieën gekregen van het uitgebreide manuscript van architect J.J. Weve.

In dat manuscript geeft Weve uitgebreid informatie over zijn opgravingen op het Valkhof. Ook de bouwgeschiedenis en de technische gegevens van de burcht worden nauwkeurig door Weve beschreven.

Inmiddels heeft de heer Nooy met engelengeduld dit werk in zijn computer ingevoerd. Vanwege de vele 'sch's' en naamvallen geen eenvoudige opgave!

Nu is dit meesterwerk over de burcht eindelijk goed toegankelijk geworden; wellicht kan het over enige tijd in druk verschijnen. In ieder geval is het werk van Weve een goede ondersteuning van het bodemonderzoek.

Om weer op dat bodemonderzoek terug te komen: zowel de heer Nooy als leden van de herbouwwcommissie hebben contacten gehad met verschillende instanties. Fer Boshouwers heeft gesproken met stadsarcheoloog J. Thijssen en met Dr. Biewinga van de Universiteit van Amsterdam. Ook is er contact geweest met de Stichting R.A.A.P. (Regionaal Archeologisch Archive-

rings Project), eveneens uit Amsterdam.

Wat is het resultaat daarvan geweest? Wel, de heer Thijssen heeft ons toestemming verleend om een ééndaags onderzoek te houden op het Valkhof!

Dit onderzoek zal in de tweede helft van deze maand (september 1992) worden uitgevoerd door Dr. Biewinga met een groep van zijn studenten. Er is ons verzekerd, dat de gemeente dit ééndaagse onderzoek zal financieren, vanwege het historisch belang dat de stad bij dit onderzoek heeft. Dat wordt door de Valkhofvereniging natuurlijk op prijs gesteld!

Mocht het onderzoek niet binnen een dag worden afgerond - daar kunnen allerlei redenen voor zijn - dan kunnen er één of meerdere dagen bijkomen. In ieder geval kunt U alles over het onderzoek lezen in Valkhofnieuws nummer 1 van 1993. In dat nummer zullen zeer waarschijnlijk ook delen van Weve's manuscript geplaatst worden.

Wat gebeurt er na het bodemonderzoek?

Als het bodemonderzoek succesvol afgerond is, moet er een onderzoeksrapport zijn ontstaan; daarin is een plattegrond met de exacte plaatsbepaling van de Valkhofresten opgenomen.

De heer van den Bosch, conservator van Streekmuseum Winterswijk, heeft aangeboden om de onderzoeksresultaten nog te verfijnen door middel van gerichte grondboringen. Hij is bereid om dit belangeloos te doen. Ook hiervoor onze dank! Natuurlijk zal er toestemming aan de R.O.B. (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) gevraagd worden, en zal er weer overleg plaatsvinden met de gemeente.

Zodra de resultaten precies genoeg zijn, zal een architect bouwtekeningen van de burcht gaan maken. Daarbij worden onder meer het onderzoeksrapport gebruikt, de vele afbeeldingen van de burcht

en het manuscript van Weve. U raadt het misschien al; we hebben ook een zeer bekwaam architect gevonden die deze klus geheel belangeloos wil uitvoeren.

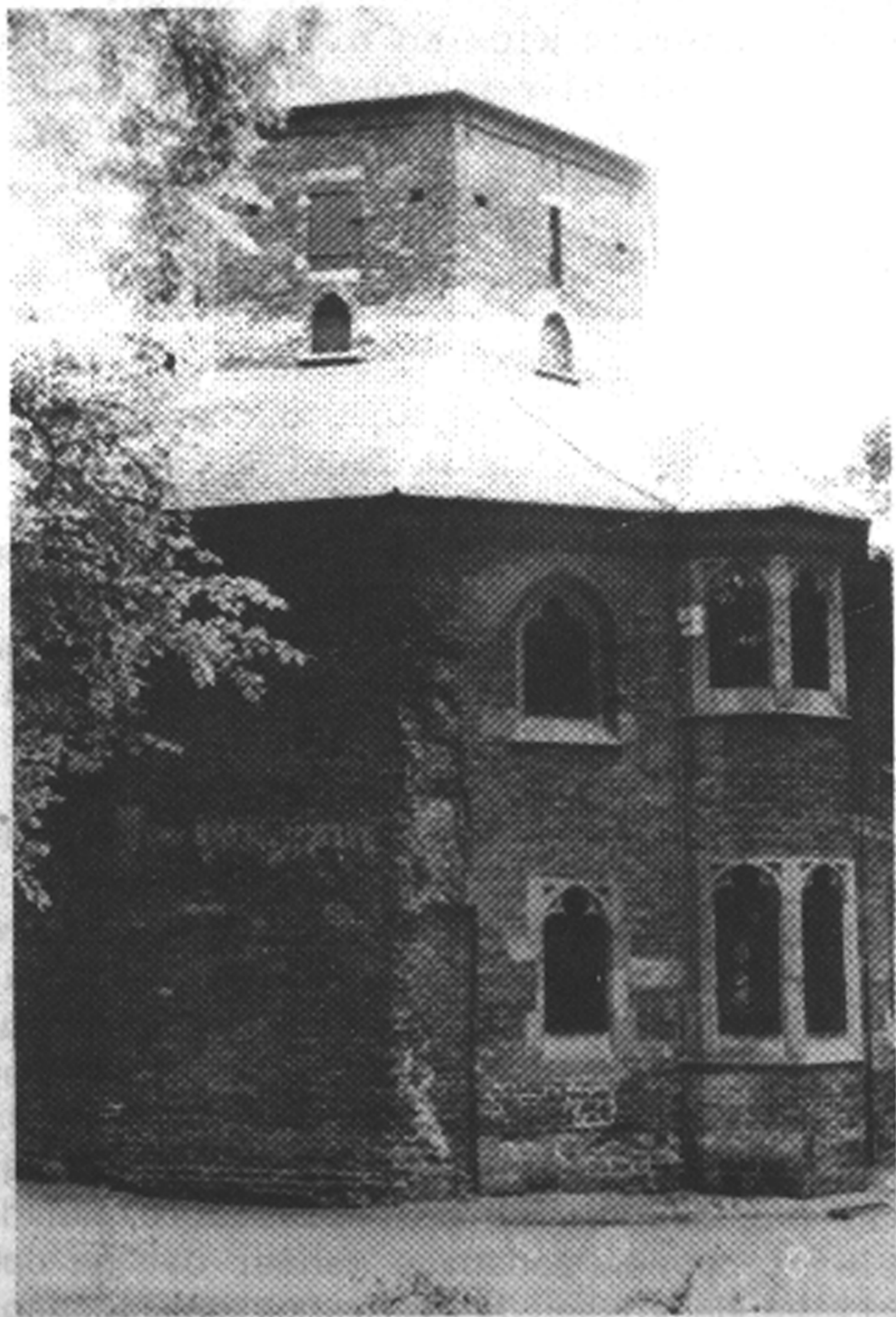
Zijn naam is Frederick Wick en hij is van Britse afkomst. Hij is niet alleen afgestudeerd in de architectuur maar ook in de planologie. Over de inrichting van het gebied rond het Valkhof heeft hij dus eveneens ideeën.

De heer Wick heeft verschillende restauraties uitgevoerd - ook in Nederland - en weet veel van verschillende bouwperiodes en de daarbij behorende stijlen. Hij is er van overtuigd, dat er een historisch verantwoorde reconstructie van het hele Valkhofcomplex te maken valt. Vanaf deze plaats willen wij alvast onze grote waardering uitspreken voor zijn inzet.

Wat er ná het gereedkomen van de bouwtekeningen moet gaan gebeuren, heeft U voor een deel al in Valkhofnieuws nummer 2 kunnen lezen.

Om de vaart in het project te houden en stagnatie te voorkómen, moeten we de ontwikkelingen steeds een stap vooruit zijn. De meeste leden willen namelijk dat het totale bouwtraject niet langer gaat duren dan noodzakelijk is. Want als het project om de één of andere reden stil komt te liggen, is de kans levensgroot aanwezig dat we met een half afgebouwde burcht blijven zitten.

Tijdens het tekenen moet er dus al vooruit gedacht worden over het gebruik en de exploitatie van de burcht. Liefst op een zodanige manier dat de opbrengsten jaarlijks de kosten dekken. Ook met sponsoring en verdere financiering moet een begin zijn gemaakt. Zie daarvoor ook Valkhofnieuws nummer 2: als het project zoveel mogelijk particulier gefinancierd wordt, valt voor de overheid een groot deel van de financiële barrière weg. In dezelfde periode moeten

Duidelijk zijn hier de resten van de verbin-
ding te zien, die tussen de Valkhofkapel en
de rest van de burcht bestond (via het huis-
je van de Vicarus).

EEN COMPLIMENT VOOR FOTO-CLUB HENGSTDAL

In de maand Augustus waren in de Nicolaaskapel, keurig ingelijst, fraaie foto's te zien.

Dit alles was het resultaat van een uitdagende opdracht aan de leden van Foto-club Hengstdal, de overblijfselen van de vroegere Valkhofburcht zo interessant mogelijk op te nemen en af te drukken.

Wij kunnen zeggen dat ieder zijn werkopdracht perfect heeft uitgevoerd. Het resultaat was dan ook beslist de moeite waard om te bekijken.

Er waren werkelijk schitterende opnamen bij, prachtige, vaak verbazingwekkende combinaties en goed gevonden doorkijkjes.

Voor ons was het moeilijk om 'de beste' er uit te halen, dat hebben wij maar overgelaten aan de vele bewonderaars van de foto's die wij voorzichtig om advies vroegen. Omdat de lijsten niet van een nummer of naam voorzien waren brachten de bezoekers ons vrijwel iedere keer naar het door hen meest bewonderde schilderij; de ruine van de St.Maartenskapel in de sneeuw.

Er is inderdaad op deze foto een geheimzinnige bijna spookachtige sfeer vastgelegd; of zo als iemand tegen ons zei, 'je proeft hier de stilte van de winteravond, het is toch wel opmerkelijk hoeveel op een foto vaak tot uitdrukking komt...'

Natuurlijk waren er nog veel meergoede 'pictures' maar als amateur kun je maar beter geen verdere nummering aangeven. Wel zijn wij benieuwd wie de maker van nummer één is geweest! Bij deze hulde voor alle foto-enthousiasten en een compliment voor Foto-club Hengstdal!

H. van Brienem.

Inlichtingen over club of foto's: A.Janssen, Lorkenstraat 34 Nijmegen, tel 080 237945.